ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ (Education in Ancient India)

ਭੂਮਿਕਾ (Introduction)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਅਤੇ ਗੌਰਵਮਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਨੈਤਿਕ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਵੈਦਿਕ, ਬੋਧੀ, ਜੈਨ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

1. ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (Vedic Period)
2. ਬੋਧੀ ਕਾਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (Buddhist Period)
3. ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (Jain Tradition)
4. ਇਸਲਾਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (Islamic Tradition)

(A) ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (Education in Vedic Period)

1. ਵੈਦਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਰਥ

ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੇਦ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਿਆ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਿਸ਼ਯ ਪਰੰਪਰਾ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਗੁਰੁਕੁਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਵੈਦਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗਿਆਨਵਾਨ, ਚਰਿੱਤਰਵਾਨ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ।

2. ਵੈਦਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

1. ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।
2. ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ: ਸੱਚਾਈ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
3. ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ: ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।

4. ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ: ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣਾ।
5. ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰਤਾ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣਾ।

3. ਵੈਦਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਗੁਰੁਕੁਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

2. ਗੁਰੂ-ਸ਼ਿਸ਼ਯ ਸੰਬੰਧ: ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਚਕਾਰ ਪਿਆਰ, ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

3. ਮੌਖਿਕ ਸਿੱਖਿਆ: ਵੇਦਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੁਣ ਕੇ, ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

4. ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ।

5. ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

6. ਮੁਫ਼ਤ ਸਿੱਖਿਆ: ਕਈ ਗੁਰੁਕੁਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਫੀਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਕਸ਼ਿਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

4. ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇ

- ਚਾਰ ਵੇਦ – ਰਿਗਵੇਦ, ਯਜੁਰਵੇਦ, ਸਾਮਵੇਦ ਅਤੇ ਅਥਰਵਵੇਦ।
- ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ।
- ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ।
- ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਜੋਤਿਸ਼।
- ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ਾਸਤਰ।
- ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਕਲਾ।
- ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸਿੱਖਿਆ।
- ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਹਾਰਕ ਗਿਆਨ।

5. ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ

- ਮੌਖਿਕ ਵਿਧੀ।

- ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ।
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ ਵਿਧੀ।
- ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ।
- ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਦੁਹਰਾਈ।
- ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਣਾ।

6. ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

7. ਵੈਦਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ

ਗੁਣ:

- ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ।
- ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਚਕਾਰ ਨੇੜਲਾ ਸੰਬੰਧ।
- ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖਿਆ।
- ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਾਦਗੀ।
- ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਹਰ ਵਰਗ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।
- ਕੁਝ ਸਮਿਆਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਤੀ ਅਧਾਰਿਤ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਸਨ।
- ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਗਏ।
- ਮੌਖਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਕਾਰਨ ਲਿਖਤੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਹਰ ਥਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

(B) ਬੋਧੀ ਕਾਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (Education

1. ਬੋਧੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਰਥ

ਬੋਧੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਗੌਤਮ ਬੁੱਧ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਗੌਤਮ ਬੁੱਧ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚਾਈ, ਅਹਿੰਸਾ, ਦਇਆ, ਕਰੁਣਾ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਬੋਧੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤਰਕ, ਦਰਸ਼ਨ, ਭਾਸ਼ਾ, ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

2. ਬੋਧੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

1. ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹੀ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ।
2. ਅਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਦਇਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
3. ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣਾ।
4. ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
5. ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
6. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।

3. ਬੋਧੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਮੱਠ ਪ੍ਰਣਾਲੀ: ਬੋਧੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮੱਠਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

2. ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ: ਬੋਧੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਭੇਦਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

3. ਪਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ: ਬੁੱਧ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਪਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ।

4. ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ: ਸੱਚ, ਅਹਿੰਸਾ, ਦਇਆ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

5. ਤਰਕ ਅਤੇ ਚਰਚਾ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣ, ਤਰਕ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

6. ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਜੀਵਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਦਗੀ, ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

4. ਬੋਧੀ ਕਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ

1. ਨਾਲੰਦਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਇਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਬੋਧੀ ਦਰਸ਼ਨ, ਵਿਆਕਰਨ, ਤਰਕਸ਼ਾਸਤਰ, ਚਿਕਿਤਸਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

2. ਤਕਸ਼ਸ਼ਿਲਾ

ਇਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਚਿਕਿਤਸਾ, ਦਰਸ਼ਨ, ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

3. ਵਿਕਰਮਸ਼ਿਲਾ

ਇਹ ਬੋਧੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਬੋਧੀ ਦਰਸ਼ਨ, ਤਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

5. ਬੋਧੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇ

- ਬੋਧੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ।
- ਪਾਲੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ।
- ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ।
- ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਜੋਤਿਸ਼।
- ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਗਿਆਨ।
- ਤਰਕਸ਼ਾਸਤਰ।
- ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ।
- ਕਲਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ।

6. ਬੋਧੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ

- ਭਾਸ਼ਣ ਵਿਧੀ।
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ ਵਿਧੀ।
- ਸਮੂਹ ਚਰਚਾ।
- ਤਰਕ ਅਤੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ।
- ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ।
- ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ।

7. ਬੋਧੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ

ਗੁਣ:

- ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ।
- ਅਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ।
- ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ।

- ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ।
- ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਮੱਠ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ।
- ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਸੀਮਿਤ ਸੀ।
- ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਈ ਮੱਠਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦਾ ਪਤਨ ਹੋਇਆ।

(C) ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (Education in Jain Tradition)

1. ਜੈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਰਥ

ਜੈਨ ਧਰਮ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ 24ਵੇਂ ਤੀਰਥੰਕਰ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਸਨ।

ਜੈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਅਹਿੰਸਾ, ਸੱਚ, ਅਸਤੇਯ, ਬ੍ਰਹਮਚਰਿਆ ਅਤੇ ਅਪਰਿਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਪੰਜ ਸਿਧਾਂਤ ਸਨ।

ਜੈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ, ਸੱਚਾ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਸੰਯਮੀ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ।

2. ਜੈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

1. ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
2. ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
3. ਆਤਮ-ਸੰਯਮ ਅਤੇ ਸਾਦਗੀ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਸਿਖਾਉਣਾ।
4. ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਦਇਆ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
5. ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ।
6. ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ।

3. ਜੈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪੰਜ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ

1. ਅਹਿੰਸਾ: ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਮਨ, ਬਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਨਾਲ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ।

2. ਸੱਚ: ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਰਸਤੇ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣਾ।

3. ਅਸਤੇਯ: ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਿਨਾਂ ਆਗਿਆ ਲੈਣੀ ਨਹੀਂ।

4. ਬ੍ਰਹਮਚਰਿਆ: ਇੰਦਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣਾ।

5. ਅਪਰਿਗ੍ਰਹਿ: ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ।

4. ਜੈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਆਚਰਨ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
2. ਅਹਿੰਸਾ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ: ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਦਇਆ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
3. ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ: ਸਾਦਗੀ, ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
4. ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ: ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
5. ਵਿਹਾਰਕ ਗਿਆਨ: ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ, ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗਿਆਨ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ।
6. ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: ਜੈਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ।

5. ਜੈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੇਂਦਰ

- ਪਾਟਣ।
- ਸ਼੍ਰਵਣਬੇਲਗੋਲਾ।
- ਵਲਭੀ।
- ਮਥੁਰਾ।
- ਗਿਰਨਾਰ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ, ਦਰਸ਼ਨ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।

6. ਜੈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ

ਗੁਣ:

- ਅਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼।
- ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ।
- ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ।
- ਸਾਦਗੀ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਸੰਜਮ।
- ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
- ਕੁਝ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਸੀਮਿਤ ਸਨ।
- ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਸੰਨਿਆਸ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਕਾਰਨ ਆਮ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵ ਮਿਲਦਾ ਸੀ।

(D) ਇਸਲਾਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (Education in Islamic Tradition)

1. ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਰਥ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮਕਤਬਾਂ, ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ।

ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕੁਰਾਨ, ਹਦੀਸ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ।

2. ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

1. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।
2. ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਆਚਰਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
3. ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
4. ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ।
5. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।
6. ਮਨੁੱਖਤਾ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

3. ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ

1. ਮਕਤਬ (Maktab)

ਇਹ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੰਸਥਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਲਿਖਣਾ, ਗਿਣਤੀ ਕਰਨੀ, ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਸਿਖਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

2. ਮਦਰੱਸਾ (Madrasa)

ਇਹ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ, ਤਰਕ, ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

4. ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇ

- ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਹਦੀਸ।
- ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ।
- ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ।
- ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਜੋਤਿਸ਼।
- ਤਰਕਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ।
- ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲ।
- ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਗਿਆਨ।
- ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗਿਆਨ।

5. ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ: ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਹਦੀਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

2. ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ: ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

3. ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

4. ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ: ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

5. ਪੁਸਤਕਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

6. ਰਾਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ: ਕਈ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਵਾਈ।

6. ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ

- ਦਿੱਲੀ।
- ਆਗਰਾ।
- ਜੌਨਪੁਰ।

- ਲਖਨਊ।
- ਫਤਿਹਪੁਰ ਸੀਕਰੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।

7. ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ

ਗੁਣ:

- ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
- ਪੁਸਤਕਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ।
- ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ।
- ਗਣਿਤ, ਚਿਕਿਤਸਾ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ।
- ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ।

ਸੀਮਾਵਾਂ:

- ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਮਿਲਦਾ ਸੀ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।
- ਇਸਤਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਕਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਮਿਤ ਸਨ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਆਧਾਰ	ਵੈਦਿਕ ਸਿੱਖਿਆ	ਬੋਧੀ ਸਿੱਖਿਆ	ਜੈਨ ਸਿੱਖਿਆ	ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆ
ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ	ਵੇਦ	ਬੁੱਧ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ	ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ	ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਹਦੀਸ
ਸੰਸਥਾ	ਗੁਰੁਕੁਲ	ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਮੱਠ	ਜੈਨ ਉਪਾਸ਼ਰਯ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ	ਮਕਤਬ ਅਤੇ ਮਦਰੱਸੇ
ਭਾਸ਼ਾ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪਾਲੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ
ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼	ਚਰਿੱਤਰ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ	ਨਿਰਵਾਣ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ	ਅਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਸੰਯਮ	ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਗਿਆਨ

ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ	ਸੱਚ ਅਤੇ ਧਰਮ	ਅਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ	ਅਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਅਪਰਿਗ੍ਰਹਿ	ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਾ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਮਹੱਤਵ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

1. ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚਾਈ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ।
2. ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ: ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ, ਦਰਸ਼ਨ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ।
3. ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ: ਅਹਿੰਸਾ, ਦਇਆ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।
4. ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: ਨਾਲੰਦਾ, ਤਕਸ਼ਸ਼ਿਲਾ ਅਤੇ ਵਿਕਰਮਸ਼ਿਲਾ ਵਰਗੇ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ।
5. ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪਾਲੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।
6. ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਟਾ (Conclusion)

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵੈਦਿਕ, ਬੋਧੀ, ਜੈਨ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਹਰ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਢੰਗ ਸੀ। ਵੈਦਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਿਸ਼ਯ ਪਰੰਪਰਾ, ਬੋਧੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੇ ਤਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ, ਜੈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਨੇ ਅਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੇ ਮਕਤਬਾਂ, ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਯੋਗਦਾਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗਿਆਨਵਾਨ, ਨੈਤਿਕ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਉਪਯੋਗੀ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ।

B.Ed ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ

ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ: ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲਿਖਦੇ ਸਮੇਂ ਚਾਰਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਪਾਠਕ੍ਰਮ, ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਣਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੋ। ਇਸ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣੇਗਾ।

ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

(Impact of Various Commissions and Reports on Indian Education System)

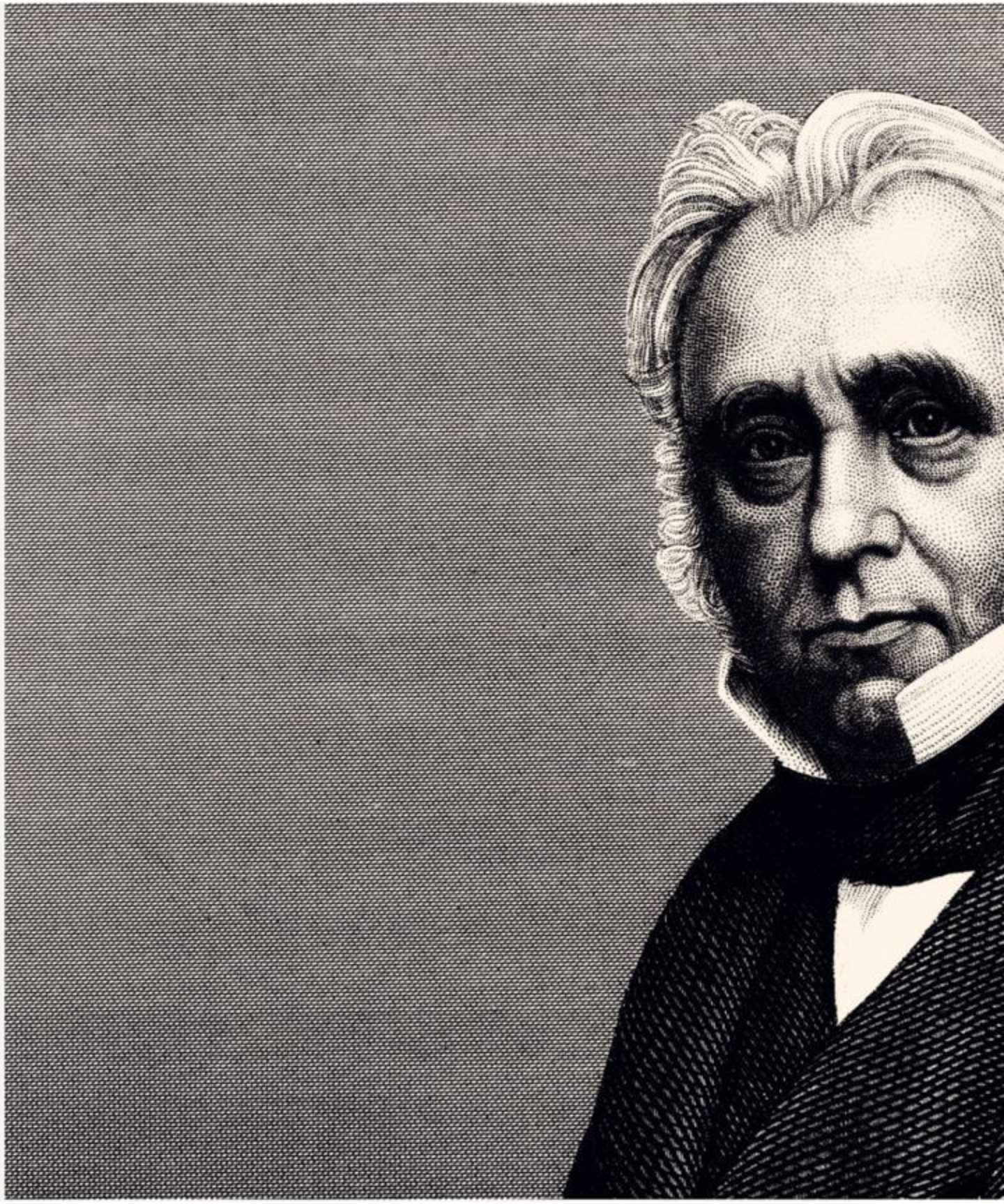
ਭੂਮਿਕਾ (Introduction)

ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਦੌਰਾਨ ਬਣਾਏ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ, ਭਾਸ਼ਾ, ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ, ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ:

1. ਮੈਕਾਲੇ ਦਾ ਮਿੰਟ (Macaulay's Minutes, 1835)
2. ਵੁੱਡਜ਼ ਡਿਸਪੈਚ (Wood's Dispatch, 1854)
3. ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (Education Commission, 1882)
4. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨ (University Commission, 1902)
5. ਸਾਰਜੈਂਟ ਰਿਪੋਰਟ (Sargent Report, 1944)

1. ਮੈਕਾਲੇ ਦਾ ਮਿੰਟ (Macaulay's Minutes, 1835)

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਮੈਕਾਲੇ ਦਾ ਮਿੰਟ 2 ਫਰਵਰੀ 1835 ਨੂੰ ਲਾਰਡ ਮੈਕਾਲੇ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਵਿਲੀਅਮ ਬੈਂਟਿੰਕ ਸੀ।

ਮੈਕਾਲੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ।
2. ਪੱਛਮੀ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ।
3. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਰਗ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।
4. ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਲਈ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।
5. ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ

- ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਪੱਛਮੀ ਵਿਗਿਆਨ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਸਰਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਫੰਡ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ।
- ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲੋਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਗਿਆਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੀਤੀ (Downward Filtration Theory) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

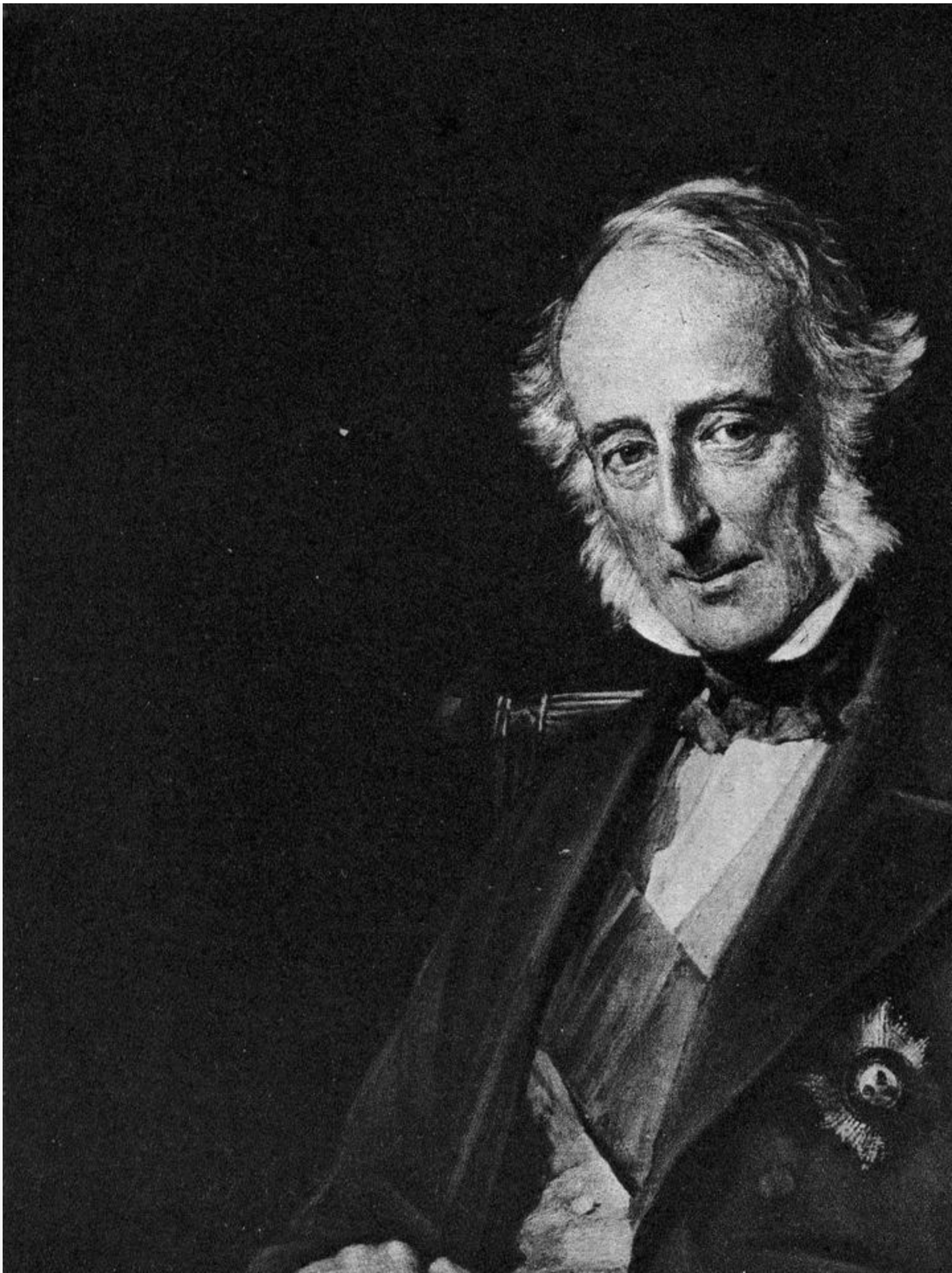
ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Impact)

1. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਮਿਲਿਆ।
2. ਪੱਛਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ: ਵਿਗਿਆਨ, ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।
3. ਨਵਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਵਰਗ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।
4. ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ: ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵਧੇ।
5. ਦੇਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ: ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵ ਮਿਲਿਆ।

ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਮੈਕਾਲੇ ਦੇ ਮਿੰਟ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਪੱਛਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨਾ ਸੀ।

2. ਵੁੱਡਜ਼ ਡਿਸਪੈਚ (Wood's Dispatch, 1854)

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਵੁੱਡਜ਼ ਡਿਸਪੈਚ 1854 ਵਿੱਚ ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਵੁੱਡ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੈਗਨਾ ਕਾਰਟਾ (Magna Carta of English Education in India) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨਾ।
2. ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ, ਸੈਕੰਡਰੀ ਅਤੇ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
3. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨਾ।
4. ਇਸਤਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
5. ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।

ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ

1. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

ਹਰੇਕ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕੇ।

2. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

ਕਲਕੱਤਾ, ਬੰਬਈ ਅਤੇ ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ 1857 ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈਆਂ।

3. ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ

ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਅਤੇ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

4. ਗ੍ਰਾਂਟ-ਇਨ-ਏਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਨਿੱਜੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

5. ਇਸਤਰੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

6. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ

ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

7. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਵਪਾਰਕ, ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

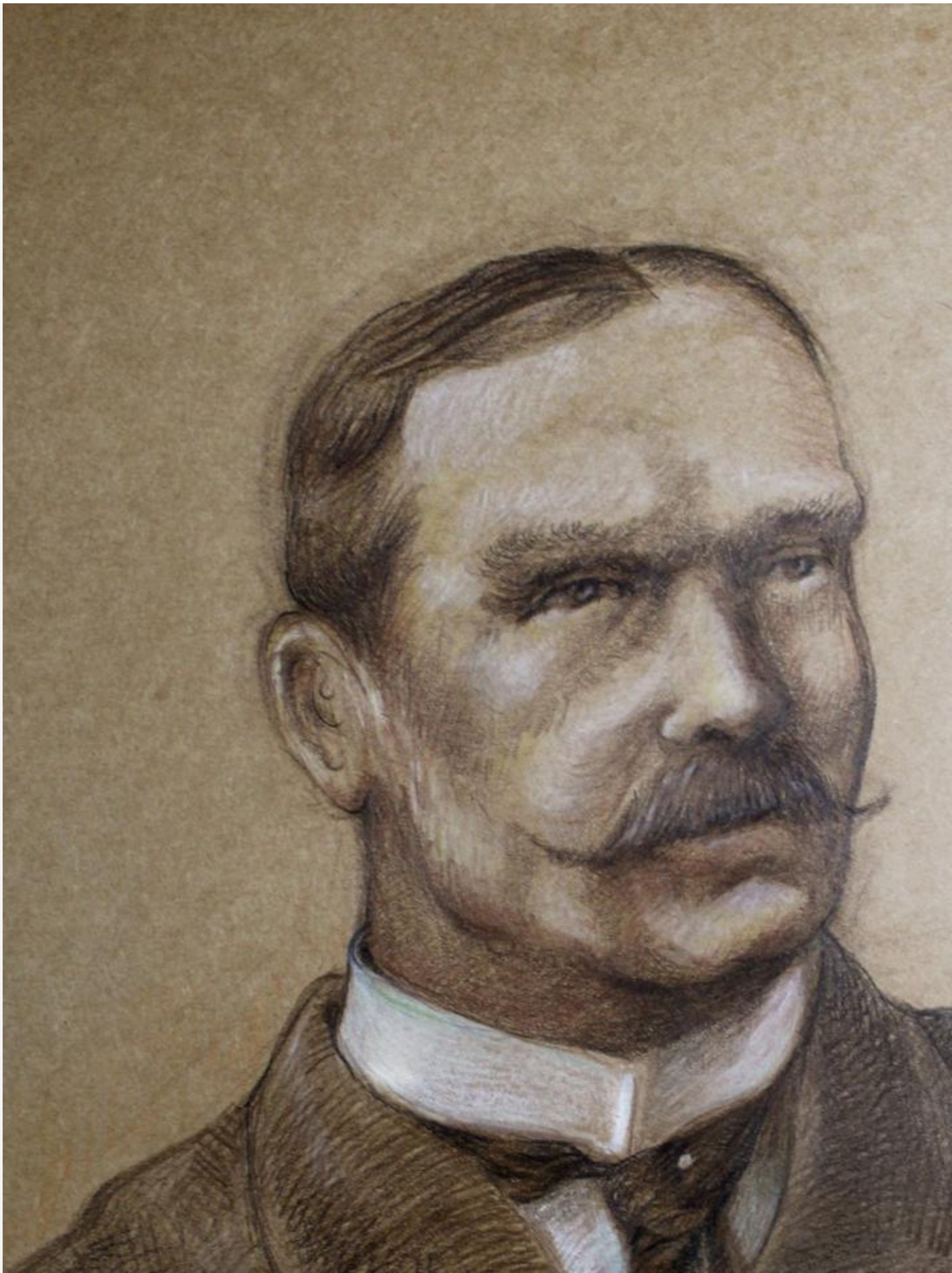
1. ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ।

2. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।
3. ਇਸਤਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।
4. ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਮਿਲਿਆ।
5. ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਣ ਲੱਗੀ।
6. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।

ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਵੁੱਡਜ਼ ਡਿਸਪੈਚ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਵਸਥਿਤ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਲਾਭ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਤੱਕ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ।

3. ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (Education Commission, 1882)

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 3 ਫਰਵਰੀ 1882 ਨੂੰ ਲਾਰਡ ਰਿਪਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਹੰਟਰ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੰਟਰ ਕਮਿਸ਼ਨ (Hunter Commission) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ 1854 ਦੇ ਵੁੱਡਜ਼ ਡਿਸਪੈਚ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
2. ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ।
3. ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਧਾਉਣਾ।
4. ਇਸਤਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
5. ਦੇਸੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।

ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ

1. ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ

- ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾਣ।
- ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਲਾਭਦਾਇਕ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।

2. ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ:

- ਸਾਹਿਤਕ ਸਿੱਖਿਆ (Literary Education)
- ਵਿਹਾਰਕ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ (Practical and Vocational Education)

3. ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬੋਰਡਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

4. ਇਸਤਰੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

5. ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ

ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਾਂਟ-ਇਨ-ਏਡ ਰਾਹੀਂ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

6. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ, ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

1. ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।
2. ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਉਣ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
3. ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਮਿਲਿਆ।
4. ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਵਧੀ।
5. ਇਸਤਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।
6. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਹੰਟਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀਆਂ।

4. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨ (University Commission, 1902)

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

1902 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਲਾਰਡ ਕਰਜ਼ਨ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ।
ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਰ ਥਾਮਸ ਰੈਲੇ (Sir Thomas Raleigh) ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਰੈਲੇ ਕਮਿਸ਼ਨ (Raleigh Commission) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

1. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ।
2. ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
3. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾਉਣਾ।
4. ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
5. ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬੰਧ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ।

ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ

1. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸੁਚਾਰੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

2. ਸੈਨੇਟ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀ ਸੈਨੇਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

3. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ

ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

4. ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਹੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

5. ਕਾਲਜਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਲਜਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਕੰਮਕਾਜ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

1. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ।
2. ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਧਾਉਣ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
3. ਕਾਲਜਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਲਈ ਨਿਯਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਈ।
4. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੋਇਆ।

5. ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ 1904 ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਐਕਟ (Indian Universities Act) ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਿਆਰ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਨੂੰ ਵੀ ਵਧਾਇਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਹੋਈ।

5. ਸਾਰਜੈਂਟ ਰਿਪੋਰਟ (Sargent Report, 1944)

- born Dec. 27, 1888—died Feb. 13, 1972.
- British statesman and educator who served as the principal educational adviser to the government of India from 1938 to 1948.

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਸਾਰਜੈਂਟ ਰਿਪੋਰਟ 1944 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਰ ਜੌਨ ਸਾਰਜੈਂਟ (Sir John Sargent) ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ *Report of the Central Advisory Board of Education on the Post-War Educational Development in India* ਸੀ।

ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਵਸਥਿਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 40 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਟੀਚਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਰਵਪੱਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
2. ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨਾ।

3. ਬਾਲਗ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ।
4. ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
5. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
6. ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣਾ।

ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ

1. ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ

3 ਤੋਂ 6 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਨਰਸਰੀ ਅਤੇ ਕਿੰਡਰਗਾਰਟਨ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

2. ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ

6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

3. ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਵਿਵਸਥਿਤ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

4. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

5. ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

6. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿੱਖਿਆ

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ, ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

7. ਬਾਲਗ ਸਿੱਖਿਆ

ਅਨਪੜ੍ਹ ਬਾਲਗਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

8. ਸਰੀਰਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਹਤ

ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਖੇਡਾਂ, ਸਰੀਰਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

9. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਅਪਾਹਜ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਉਚਿਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

1. ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।
2. ਪ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਧੀ।

3. ਬਾਲਗ ਸਿੱਖਿਆ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
4. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।
5. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਧੀ।
6. ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ।
7. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਸਾਰਜੈਂਟ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਯੋਜਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਯੋਜਨਾ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ।

ਸਾਰੇ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਕਮਿਸ਼ਨ/ਰਿਪੋਰਟ	ਸਾਲ	ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼
ਮੈਕਾਲੇ ਦਾ ਮਿੰਟ	1835	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਿੱਖਿਆ
ਵੁੱਡਜ਼ ਡਿਸਪੈਚ	1854	ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਵਸਥਿਤ ਵਿਕਾਸ
ਹੰਟਰ ਕਮਿਸ਼ਨ	1882	ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ
ਰੈਲੇ ਕਮਿਸ਼ਨ	1902	ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ
ਸਾਰਜੈਂਟ ਰਿਪੋਰਟ	1944	ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਯੋਜਨਾ

ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Overall Impact on Indian Education System)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

1. **ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ:** ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।
2. **ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ:** ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਮਿਲਿਆ।
3. **ਇਸਤਰੀ ਸਿੱਖਿਆ:** ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
4. **ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ:** ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਹੋਏ।
5. **ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ:** ਯੋਗ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲੀ।
6. **ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ:** ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।

7. **ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ:** ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਹੋਏ।
8. **ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ:** ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਇਆ।

ਸਿੱਟਾ (Conclusion)

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਕਾਲੇ ਦੇ ਮਿੰਟ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰਜੈਂਟ ਰਿਪੋਰਟ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਮੈਕਾਲੇ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ, ਵੁੱਡਜ਼ ਡਿਸਪੈਚ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਹੰਟਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਰੈਲੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰਜੈਂਟ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਯੋਜਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਤ ਆਧਾਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

B.Ed ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ

ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸੌਖਾ ਤਰੀਕਾ:

- 1835 – ਮੈਕਾਲੇ = ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ
- 1854 – ਵੁੱਡਜ਼ = ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੈਗਨਾ ਕਾਰਟਾ
- 1882 – ਹੰਟਰ = ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ
- 1902 – ਰੈਲੇ = ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸੁਧਾਰ
- 1944 – ਸਾਰਜੈਂਟ = ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਯੋਜਨਾ

ਇਹ ਪੰਜੇ ਵਿਸ਼ੇ B.Ed ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚ ਲੰਮੇ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ।

ਭਾਰਤੀ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਯਤਨ

(Efforts by Indian Reformers for Education during British Period)

ਭੂਮਿਕਾ (Introduction)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਬਾਲ-ਵਿਆਹ, ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਵਰਗੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਮਹਾਨ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ, ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੁਧਾਰਕ ਸਨ:

1. ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮੋਹਨ ਰਾਏ (Raja Ram Mohan Roy)
2. ਗੋਪਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੋਖਲੇ (Gopal Krishna Gokhale)
3. ਮੌਲਾਨਾ ਅਬੁਲ ਕਲਾਮ ਆਜ਼ਾਦ (Maulana Abul Kalam Azad)
4. ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ (Mahatma Gandhi)

1. ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮੋਹਨ ਰਾਏ (Raja Ram Mohan Roy, 1772–1833)

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮੋਹਨ ਰਾਏ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਦਾ ਮੋਢੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਰੂੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ।

ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ

1. ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਮਰਥਨ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਵਿਗਿਆਨ, ਗਣਿਤ, ਭੂਗੋਲ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ।

2. ਹਿੰਦੂ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗ

1817 ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਰਾਮ ਮੋਹਨ ਰਾਏ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਇਸ ਯਤਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ।

3. ਐਂਗਲੋ-ਹਿੰਦੂ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

1822 ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਐਂਗਲੋ-ਹਿੰਦੂ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿੱਥੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

4. ਵੇਦਾਂਤ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

1825 ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਦਾਂਤ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੇ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ।

5. ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਮਰਥਨ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਿਆ। ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸਨ।

6. ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ, ਬਾਲ-ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

7. ਬ੍ਰਹਮੋ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

1828 ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮੋ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਧਾਰ, ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

- ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।
- ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ।
- ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ।
- ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ।
- ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ।

2. ਗੋਪਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੋਖਲੇ (Gopal Krishna Gokhale, 1866–1915)

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਗੋਪਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੋਖਲੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ, ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਗੂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਹਰ ਬੱਚੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ।

ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ

1. ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਗੋਖਲੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ 6 ਤੋਂ 10 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

2. 1911 ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਬਿੱਲ

1911 ਵਿੱਚ ਗੋਪਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੋਖਲੇ ਨੇ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਬਿੱਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸਨ:

- ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ।
- ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।
- ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਧਾਉਣਾ।

ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਾਜ਼ਮੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ।

3. ਸਰਵੈਂਟਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

1905 ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਣੇ ਵਿੱਚ ਸਰਵੈਂਟਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਸੋਸਾਇਟੀ (Servants of India Society) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸਨ:

- ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
- ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ।
- ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

4. ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਮਰਥਨ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਿਕਾਸ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

5. ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਰੀਬ, ਪਛੜੇ ਅਤੇ ਵਾਂਝੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਬਣੇ।

6. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

ਉਹ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਇਮਾਨਦਾਰ, ਮਿਹਨਤੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

- ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ।
- ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ।
- ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ।

3. ਮੌਲਾਨਾ ਅਬੁਲ ਕਲਾਮ ਆਜ਼ਾਦ (Maulana Abul Kalam Azad, 1888–1958)

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਮੌਲਾਨਾ ਅਬੁਲ ਕਲਾਮ ਆਜ਼ਾਦ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ, ਲੇਖਕ, ਪੱਤਰਕਾਰ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਆਧੁਨਿਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।

ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ

1. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਮਰਥਨ

ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਇਤਿਹਾਸ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਵੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਰਫ਼ ਨੌਕਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਚੰਗੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੈ।

2. ਅਲ-ਹਿਲਾਲ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ

1912 ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਅਲ-ਹਿਲਾਲ' ਨਾਮਕ ਅਖ਼ਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਗਰੂਕਤਾ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

3. ਆਧੁਨਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਮਰਥਨ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਇਕੱਠੇ ਹੋਵੇ।

4. ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

5. ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰੇ।

6. ਜਾਮੀਆ ਮਿਲੀਆ ਇਸਲਾਮੀਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

1920 ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਜਾਮੀਆ ਮਿਲੀਆ ਇਸਲਾਮੀਆ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅੰਦੋਲਨ ਨਾਲ ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ।

7. ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ

1947 ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਬਣੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ:

- ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।
- ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗ੍ਰਾਂਟਸ ਕਮਿਸ਼ਨ (UGC) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ 1953 ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ।
- ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
- ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

- ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।
- ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ।
- ਧਾਰਮਿਕ ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ।
- ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ।
- ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੋਟ: ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਕੰਮ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਹੋਏ, ਜਦਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸੰਸਥਾਗਤ ਯੋਗਦਾਨ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਹਨ।

4. ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ (Mahatma Gandhi, 1869–1948)

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਬੌਧਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ

1. ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਯੋਜਨਾ (Basic Education)

ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ 1937 ਵਿੱਚ ਵਰਧਾ ਸਿੱਖਿਆ ਯੋਜਨਾ (Wardha Scheme of Education) ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਤਾਲੀਮ (Nai Talim) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ ਸੀ।

ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਸਨ:

- 7 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣਾ।
- ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਕਿੱਤੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ।
- ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ।
- ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।

2. ਕੰਮ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ (Learning by Doing)

ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚੇ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਬਾਗਬਾਨੀ ਰਾਹੀਂ ਵਿਗਿਆਨ ਸਿੱਖਣਾ।
- ਕੱਪੜਾ ਬੁਣਨ ਰਾਹੀਂ ਗਣਿਤ ਸਿੱਖਣਾ।
- ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਰਾਹੀਂ ਕੁਦਰਤ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ।

3. ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ

ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ।

4. ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਸਿੱਖਿਆ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਸਕਣ।

ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੋਈ ਕਿੱਤਾ ਜਾਂ ਹੁਨਰ ਵੀ ਸਿੱਖਣ।

5. ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ

ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਚੰਗੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਣਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ:

- ਸੱਚਾਈ
- ਅਹਿੰਸਾ
- ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ
- ਇਮਾਨਦਾਰੀ
- ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ
- ਸਹਿਯੋਗ

6. ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰਕ ਮਿਹਨਤ, ਖੇਡਾਂ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ।

7. ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਔਰਤਾਂ, ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਮਾਨ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਅਛੂਤਪਣ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਆਧਾਰਿਤ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ।

8. ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਰਫ਼ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦਾ ਨਿਰਮਾਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਚਰਨ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਉਦਾਹਰਨ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

- ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।
- ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ।

- ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।
- ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।
- ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ।

ਚਾਰਾਂ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾ

ਸੁਧਾਰਕ	ਮੁੱਖ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਯੋਗਦਾਨ
ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮੋਹਨ ਰਾਏ	ਆਧੁਨਿਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਿੱਖਿਆ
ਗੋਪਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੋਖਲੇ	ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ
ਮੌਲਾਨਾ ਅਬੁਲ ਕਲਾਮ ਆਜ਼ਾਦ	ਰਾਸ਼ਟਰੀ, ਆਧੁਨਿਕ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖ ਸਿੱਖਿਆ
ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ	ਬੁਨਿਆਦੀ, ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਅਤੇ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ

ਸਿੱਟਾ (Conclusion)

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤੀ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮੋਹਨ ਰਾਏ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਗੋਪਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੋਖਲੇ ਨੇ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ, ਜਦਕਿ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਡਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ, ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ (A Critical Review of Education in the Post-Independence Period)

ਭੂਮਿਕਾ (Introduction)

ਭਾਰਤ 15 ਅਗਸਤ 1947 ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਪੁਨਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਨ:

1. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1948-49)
2. ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1952-53)
3. ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ ਜਾਂ ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ (1964-66)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

(A) ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1948-49)

1. ਸਥਾਪਨਾ (Establishment)

ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 4 ਨਵੰਬਰ 1948 ਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਡਾ. ਸਰਵਪੱਲੀ ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣਾ ਸੀ।

2. ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

1. ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣਾ।
2. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
3. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

4. ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
5. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
6. ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਉਣਾ।
7. ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

3. ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ (Major Recommendations)

1. ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼:

ਕਮਿਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਰਫ਼ ਡਿਗਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਸਗੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਬੌਧਿਕ, ਨੈਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

2. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮਿਆਦ:

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਇੰਟਰਮੀਡੀਏਟ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।

3. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ:

- ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਸਾਹਿਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

4. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ:

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੰਗੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਯੋਗ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਧਿਆਪਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਤਨਖਾਹ, ਸੇਵਾ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

5. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗ੍ਰਾਂਟਸ ਕਮਿਸ਼ਨ (UGC):

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗ੍ਰਾਂਟਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। UGC ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1953 ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ 1956 ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਰਜਾ ਮਿਲਿਆ।

6. ਖੋਜ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ:

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

7. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ:

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਹੋਸਟਲ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ, ਖੇਡਾਂ, ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

8. ਮਹਿਲਾ ਸਿੱਖਿਆ:

ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

4. ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਯੋਗਦਾਨ

- ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।
- UGC ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਆਧਾਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।
- ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਮਿਲਿਆ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੁਧਾਰਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
- ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ।

5. ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸਮੀਖਿਆ (Critical Review)

ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ:

1. ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ।
2. ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ।
3. ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।
4. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ।

ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ:

1. ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ।
2. ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰਹੀ।
3. ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸੀਮਿਤ ਰਹੀ।

4. ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਘੱਟ ਸਨ।

ਸਿੱਟਾ: ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ।

(B) ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1952-53)

1. ਸਥਾਪਨਾ (Establishment)

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 23 ਸਤੰਬਰ 1952 ਨੂੰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਡਾ. ਏ. ਲਕਸ਼ਮਣਸਵਾਮੀ ਮੁਦਾਲੀਅਰ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਦਾਲੀਅਰ ਕਮਿਸ਼ਨ (Mudaliar Commission) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਜੂਨ 1953 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਮੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਬੰਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਰੱਟਾ ਲਗਾਉਣ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

2. ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

1. ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ।
2. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
3. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
4. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
5. ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਬਣਾਉਣਾ।
6. ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।

3. ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ

1. ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Aims of Education)

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਦੱਸੇ:

- ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
- ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।

- ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ।
- ਨੇਤ੍ਰਿਤਵ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।

2. ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਨਵਾਂ ਢਾਂਚਾ (New Educational Structure)

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ।

- ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਮਿਡਲ ਜਾਂ ਜੂਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ।
- ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ।
- ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਡਿਗਰੀ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੋਵੇ।

3. ਬਹੁ-ਮੰਤਵੀ ਸਕੂਲ (Multipurpose Schools)

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਬਹੁ-ਮੰਤਵੀ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਵਿਗਿਆਨ
- ਖੇਤੀਬਾੜੀ
- ਵਣਜ
- ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ
- ਕਲਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ
- ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਗਿਆਨ

4. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ (Improvement of Curriculum)

ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ:

- ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ
- ਗਣਿਤ
- ਵਿਗਿਆਨ
- ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ
- ਕਲਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ

- ਸਰੀਰਕ ਸਿੱਖਿਆ
- ਹਸਤਕਲਾ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਵਿਸ਼ੇ।

5. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ (Vocational Education)

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ।

6. ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਰੱਟਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਰਗਰਮ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਜਿਵੇਂ:

- ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਧੀ।
- ਪ੍ਰਯੋਗਾਤਮਕ ਵਿਧੀ।
- ਸਮੂਹ ਚਰਚਾ।
- ਨਿਰੀਖਣ ਵਿਧੀ।
- ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਣਾ (Learning by Doing)।

7. ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ:

- ਸਾਲਾਨਾ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਮਝ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
- ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੇ ਸਾਲ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।

8. ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ (Guidance and Counselling)

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ, ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਕਿੱਤੇ ਚੁਣਨ ਲਈ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

9. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਤਨਖਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

- ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਧਾਈਆਂ ਜਾਣ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਸੁਧਾਰੀਆਂ ਜਾਣ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

10. ਸਹਿ-ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ

ਖੇਡਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ, ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ, ਸਕਾਊਟਿੰਗ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾ ਵਰਗੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

4. ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਯੋਗਦਾਨ

1. ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਮਿਲੀ।
2. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।
3. ਬਹੁ-ਮੰਤਵੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ।
4. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਵਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
5. ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਧੀ।
6. ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

5. ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸਮੀਖਿਆ (Critical Review)

ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ:

- ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੁਚੀਆਂ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ।
- ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਅਤੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।
- ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਸਹਿ-ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ।

ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ:

- ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੁਝਾਅ ਵਿੱਤੀ ਕਮੀਆਂ ਕਾਰਨ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ।
- ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਰਹੀ।
- ਬਹੁ-ਮੰਤਵੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ।
- ਮਹਿਲਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਸੁਧਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ।

ਸਿੱਟਾ: ਮੁਦਾਲੀਅਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕੀ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਵਿਹਾਰਕ, ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਉਪਯੋਗੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

(C) ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ ਜਾਂ ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ (1964-66)

1. ਸਥਾਪਨਾ (Establishment)

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 14 ਜੁਲਾਈ 1964 ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਡਾ. ਦੌਲਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾਰੀ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ 1964 ਤੋਂ 1966 ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ 29 ਜੂਨ 1966 ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ, ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ।

2. ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

1. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ।
2. ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣਾ।
3. ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
4. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
5. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ।
6. ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।
7. ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।

3. ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ

1. ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਨਵਾਂ ਢਾਂਚਾ (10+2+3 Pattern)

ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ 10+2+3 ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸੀ।

ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ:

- ਪਹਿਲੇ 10 ਸਾਲ: ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ।
- ਅਗਲੇ 2 ਸਾਲ: ਉੱਚ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ।
- ਅਗਲੇ 3 ਸਾਲ: ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਡਿਗਰੀ।

ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ।

2. ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ (Free and Compulsory Education)

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ।

3. ਤਿੰਨ-ਭਾਸ਼ਾ ਫਾਰਮੂਲਾ (Three Language Formula)

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ:

1. ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ।
2. ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ।
3. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ।

ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾਈ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਸੀ।

4. ਸਮਾਨ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Common School System)

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਾਂਝੀ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਤੀ, ਧਰਮ, ਅਮੀਰੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਭੇਦਭਾਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

5. ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਨੂੰ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

6. ਕੰਮ ਦਾ ਤਜਰਬਾ (Work Experience)

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ:

- ਬਾਗਬਾਨੀ।
- ਖੇਤੀਬਾੜੀ।
- ਹਸਤਕਲਾ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾ।
- ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੰਭਾਲ।

7. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ।

ਇਸ ਲਈ:

- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।
- ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਸੇਵਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਣ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਰਿਫਰੈਸ਼ਰ ਕੋਰਸ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

8. ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਖਰਚ (Expenditure on Education)

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਲਗਭਗ 6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਨਾਲ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

9. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ (Vocational Education)

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਅਤੇ ਉੱਚ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਸੀ।

10. ਮਹਿਲਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮਹਿਲਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ, ਹੋਸਟਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ।

11. ਪੇਂਡੂ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਪੇਂਡੂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ, ਵਿਗਿਆਨ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ, ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਿਆ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

12. ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਿੱਖਿਆ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚਾਈ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਸਹਿਯੋਗ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

13. ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਲਾਨਾ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੇ ਸਾਲ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

14. ਬਾਲਗ ਸਿੱਖਿਆ (Adult Education)

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਬਾਲਗਾਂ ਲਈ ਸਾਖਰਤਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਲਿਖਣਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣਾ ਸਿੱਖ ਸਕਣ।

4. ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਯੋਗਦਾਨ

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 10+2+3 ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਆਧਾਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।
2. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 1968 ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।
3. ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।
4. ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।
5. ਤਿੰਨ-ਭਾਸ਼ਾ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ।
6. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ।
7. ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ।
8. ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ।

5. ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸਮੀਖਿਆ (Critical Review)

ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ:

1. ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ।
2. ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ।
3. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ।
4. 10+2+3 ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ।
5. ਵਿਗਿਆਨ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।
6. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ।
7. ਮਹਿਲਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ:

1. ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ।
2. ਸਾਂਝੀ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।
3. ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ 6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਖਰਚ ਦਾ ਟੀਚਾ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ।
4. ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ।
5. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਉਮੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ।
6. ਤਿੰਨ-ਭਾਸ਼ਾ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਰਿਹਾ।

ਸਿੱਟਾ: ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਯੋਜਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਤਿੰਨਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਆਧਾਰ	ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਕਮਿਸ਼ਨ	ਮੁਦਾਲੀਅਰ ਕਮਿਸ਼ਨ	ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ
ਸਾਲ	1948-49	1952-53	1964-66
ਚੇਅਰਮੈਨ	ਡਾ. ਐਸ. ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ	ਡਾ. ਏ. ਐਲ. ਮੁਦਾਲੀਅਰ	ਡਾ. ਡੀ. ਐਸ. ਕੋਠਾਰੀ
ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪੱਧਰ	ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ	ਸੈਕੰਡਰੀ	ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਧਰ
ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼	ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ	ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ	ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ UGC ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਬਹੁ-ਮੰਤਵੀ ਸਕੂਲ 10+2+3 ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਸਮੁੱਚਾ ਸਿੱਟਾ (Overall Conclusion)

ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ, ਮੁਦਾਲੀਅਰ ਅਤੇ ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

- ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।
- ਮੁਦਾਲੀਅਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।
- ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੂਰੀ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀਆਂ, ਫਿਰ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਤੱਥ

1948-49

ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਕਮਿਸ਼ਨ – ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ

1952-53

ਮੁਦਾਲੀਅਰ ਕਮਿਸ਼ਨ – ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ

1964-66

ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ – ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

1968 – ਪਹਿਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ

ਸੰਦਰਭ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਸਰੋਤ

1. History of Education – University of Mumbai।
2. Kothari Commission Report (1964-66) – NCERT report repository।
3. History of Education Policy in India – INFLIBNET।

4. Developments in Education between 1950 and 1964 – IGNOU

(d) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 1986 ਅਤੇ 1992 (National Policy on Education 1986 & 1992)

1. ਭੂਮਿਕਾ (Introduction)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਕਈ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 1986 ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੀਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ, ਸਮਾਨਤਾਵਾਦੀ, ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰਮੁਖੀ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ।

ਇਹ ਨੀਤੀ 1986 ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ 1992 ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੋਧਾਂ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ (Programme of Action) ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਨੀਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਵਰਗ, ਜਾਤੀ, ਧਰਮ, ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਮਿਲਣ।

2. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 1986 ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

1. ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਰਵਵਿਆਪੀਕਰਨ: ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।
2. ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ: ਅਮੀਰ-ਗਰੀਬ, ਪੇਂਡੂ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਲੜਕੇ-ਲੜਕੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ।
3. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ: ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
4. ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ: ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਅਤੇ ਸਸ਼ਕਤ ਬਣਾਉਣਾ।
5. ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।
6. ਰੁਜ਼ਗਾਰਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ।
7. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
8. ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ: ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ।

3. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 1986 ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (Main Features)

1. ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਇਸ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

- ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
- 10+2+3 ਸਿੱਖਿਆ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣਾ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

2. ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ

ਇਸ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

- ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।
- ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਦੂਰ ਕਰਨਾ।
- ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਉਣਾ।

3. ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜਨਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ।

- SC ਅਤੇ ST ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ ਦੇਣਾ।
- ਮੁਫ਼ਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਿਆ ਸਮੱਗਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ।
- ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਪਿਛੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਣਾ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਭੇਦਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ।

4. ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

- 14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ।
- ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਾਉਣਾ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਰੁਚਿਕਰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

5. ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਬਲੈਕਬੋਰਡ (Operation Blackboard)

ਇਹ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ।

ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸਨ:

- ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕਮਰੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ।
- ਬਲੈਕਬੋਰਡ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣਾ।
- ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇਣਾ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।

6. ਨਵੋਦਿਆ ਵਿਦਿਆਲਿਆ (Navodaya Vidyalayas)

ਇਸ ਨੀਤੀ ਅਧੀਨ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਜਵਾਹਰ ਨਵੋਦਿਆ ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ:

- ਪੇਂਡੂ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਆਧੁਨਿਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ।
- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

7. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ (Vocational Education)

ਇਸ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਕਨੀਕੀ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ।
- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣਾ।
- ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
- ਵਿਹਾਰਕ ਅਤੇ ਕੰਮ-ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

8. ਬਾਲਗ ਸਿੱਖਿਆ (Adult Education)

ਬਾਲਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

- ਬਾਲਗਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਲਿਖਣਾ ਸਿਖਾਉਣਾ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
- ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ।

- ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਾਖਰਤਾ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

9. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿੱਖਿਆ (Teacher Education)

ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ।

- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ।
- ਸੇਵਾ ਦੌਰਾਨ ਸਿਖਲਾਈ (In-service Training)।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣਾ।

10. ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਦੂਰਵਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੇ Open University ਅਤੇ Distance Education ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਜਿਹੜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਿਯਮਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ, ਉਹ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਕਤ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (IGNOU)।

11. ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ, ਖੋਜ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

12. ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਮੁੱਲ-ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਰਗੇ ਗੁਣ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

4. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 1992 ਵਿੱਚ ਸੋਧਾਂ (Modifications in 1992)

1986 ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 1992 ਵਿੱਚ ਸੋਧਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ Programme of Action (POA), 1992 ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

1992 ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

1. ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਰਵਵਿਆਪੀਕਰਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣਾ।
2. ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲੇ ਅਤੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ।
3. ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਾਉਣਾ।
4. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ।

5. ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ।
6. ਬਾਲਗ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਾਖਰਤਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨਾ।
7. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣਾ।
8. ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

ਸਿੱਟਾ: ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 1986 ਅਤੇ 1992 ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ, ਗੁਣਵੱਤਾ, ਮਹਿਲਾ ਸਿੱਖਿਆ, ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

Education.gov.in+2

(e) ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਰਵਵਿਆਪੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ 2009 (Universalization of Elementary Education and RTE Act, 2009)

1. ਭੂਮਿਕਾ (Introduction)

ਸਿੱਖਿਆ ਹਰ ਬੱਚੇ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਗਰੀਬੀ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ, ਜਾਤੀ-ਭੇਦਭਾਵ, ਲਿੰਗ ਅਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਰਵਵਿਆਪੀਕਰਨ (Universalization of Elementary Education) ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ 2009 (Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009) ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ 26 ਅਗਸਤ 2009 ਨੂੰ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2010 ਤੋਂ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਅਧੀਨ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

India Code+1

2. ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਰਵਵਿਆਪੀਕਰਨ (Meaning of Universalization of Elementary Education)

ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਰਵਵਿਆਪੀਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ:

1. ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਦਾਖ਼ਲਾ (Universal Access and Enrolment)

ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਮਿਲੇ।

- ਹਰ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਹੋਵੇ।
- ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਾਖ਼ਲਾ ਮਿਲੇ।
- ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਮਿਲਣ।
- ਕੋਈ ਵੀ ਬੱਚਾ ਆਰਥਿਕ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਨਾ ਰਹੇ।

2. ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਠਹਿਰਾਅ (Universal Retention)

ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੱਕ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਰਹਿਣ।

- ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਾਉਣਾ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣਾ।

3. ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (Universal Achievement)

ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਪੱਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ।

- ਪੜ੍ਹਨ, ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਗਣਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੋਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।
- ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ।

3. ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਰਵਵਿਆਪੀਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

1. 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

2. ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ।
3. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ।
4. ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
5. ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ।
6. ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ।
7. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
8. ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ।
9. ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।
10. ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

4. ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ 2009 ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (Main Features of RTE Act, 2009)

1. ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮੁਫ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

- ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਅਜਿਹੀ ਫੀਸ ਜਾਂ ਖਰਚਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣੇ।
- ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ, ਹਾਜ਼ਰੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ।

2. ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 21-A

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ 86ਵੇਂ ਸੋਧ ਕਾਨੂੰਨ 2002 ਰਾਹੀਂ ਧਾਰਾ 21-A ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਇਸ ਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਇੱਕ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਬਣ ਗਈ।

3. ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ

ਹਰੇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇੜਲੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ।

- ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਾਤੀ, ਧਰਮ, ਲਿੰਗ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

- ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਗਏ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਮਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਅਜਿਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

4. ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ 25% ਸੀਟਾਂ

ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 12(1)(c) ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਗੈਰ-ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਅਤੇ ਵਾਂਝੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 25% ਸੀਟਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਛੜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

IndiaCode+1

5. ਸਰੀਰਕ ਸਜ਼ਾ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ 'ਤੇ ਰੋਕ

ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰਕ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਮਨ੍ਹਾ ਹੈ।

- ਅਧਿਆਪਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ।
- ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਡਰ-ਰਹਿਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।

6. ਦਾਖ਼ਲੇ ਸਮੇਂ ਸਕ੍ਰੀਨਿੰਗ ਟੈਸਟ 'ਤੇ ਰੋਕ

ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਦਾਖ਼ਲੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਚੋਣ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਜਾਂ ਸਕ੍ਰੀਨਿੰਗ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੱਦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੈਪੀਟੇਸ਼ਨ ਫੀਸ ਲੈਣ ਦੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ।

7. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ

ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਕੋਲ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹੋਵੇ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਵੇ।

8. ਸਕੂਲਾਂ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ

RTE ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

- ਪੱਕੇ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਲਾਸਰੂਮ।
- ਮੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਪਖਾਨੇ।
- ਸਾਫ਼ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ।
- ਖੇਡਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ।
- ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ।
- ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ।

9. ਬੱਚਾ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ (Child-Centred Education)

ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਰੁਚੀ, ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

- ਰੱਟਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਮਝ ਕੇ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਵਧਾਉਣਾ।
- ਡਰ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣਾਉਣਾ।

10. ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਮੇਟੀ (School Management Committee)

ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਹਨ:

- ਸਕੂਲ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨਾ।
- ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ।
- ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਹਿਯੋਗ ਵਧਾਉਣਾ।

11. ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

- ਗਤੀਵਿਧੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ।
- ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗਿਆਨ।
- ਰਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੋਚ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ।

ਨੋਟ: ਮੂਲ RTE ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੱਕ ਫੇਲ੍ਹ ਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾ ਕੱਢਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। 2019 ਦੀ ਸੋਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਵੀਂ ਅਤੇ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਖਿਆ, ਦੁਬਾਰਾ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

5. ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ 2009 ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ (Importance)

1. ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਖਾਤਮਾ: ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
2. ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ: ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।
3. ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ: ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
4. ਬਾਲ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵਿੱਚ ਕਮੀ: ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
5. ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਸਿੱਖਿਆ: ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।
6. ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ: ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਸਜ਼ਾ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
7. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ: ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਜਾਗਰੂਕ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਾਗਰਿਕ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

6. RTE Act 2009 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ (Challenges)

ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਹਨ।

1. ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਘਾਟ।
2. ਯੋਗ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਕਮੀ।
3. ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ।
4. ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦੀ ਕਮੀ।
5. ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ ਛੱਡਣਾ।
6. ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ।

7. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ।
8. ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ।

7. RTE Act ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ (Role of Teacher)

ਅਧਿਆਪਕ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

- ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ।
- ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਦਦ ਕਰਨਾ।
- ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨਾ।
- ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ।
- ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।

8. ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਰਵਵਿਆਪੀਕਰਨ ਅਤੇ RTE Act ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ

ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਰਵਵਿਆਪੀਕਰਨ	RTE Act 2009
ਹਰ ਬੱਚੇ ਤੱਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ।	ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਧਿਕਾਰ ਬਣਾਉਣਾ।
ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਵਧਾਉਣਾ।	ਦਾਖ਼ਲੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ।
ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਰੋਕਣਾ।	ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖਣਾ।
ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਧਾਉਣਾ।	ਸਕੂਲਾਂ ਲਈ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਮਿਆਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ।
ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣਾ।	ਵਾਂਝੇ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ।

9. ਸਿੱਟਾ (Conclusion)

ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਰਵਵਿਆਪੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ 2009 ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਆਧਾਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਮੁਫ਼ਤ, ਲਾਜ਼ਮੀ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹੂਲਤ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਟੀਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਥ (Important Points)

National Policy on Education

1986

- 1992 ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਗਈ।
- Programme of Action – 1992।
- Operation Blackboard।
- Navodaya Vidyalayas।
- Education for Women's Equality।

Right to Education Act

2009

- ਪਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿਤੀ: 26 ਅਗਸਤ 2009।
- ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿਤੀ: 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2010।
- ਉਮਰ: 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ।
- ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ: 21-A।
- ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ 86ਵੀਂ ਸੋਧ: 2002।
- ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਵਰਗਾਂ ਲਈ 25% ਦਾਖ਼ਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ।

ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਰੁਝਾਨ ਅਤੇ ਮੁੱਦੇ (Trends and Issues in Education)

ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਰੁਝਾਨ ਅਤੇ ਮੁੱਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ, ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਆਰਥਿਕਤਾ, ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਭਾਗ ਹਨ:

1. ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ।
2. ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚੇ (Millennium Development Goals – MDGs), ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਟੀਚੇ।

(A) ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

1. ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਰਥ (Colonial Education)

ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਸ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਸਕ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਦੌਰਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਪੱਛਮੀ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸੀ।

2. ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

1. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ: ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਗਈ।

2. ਪੱਛਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨ, ਗਣਿਤ, ਭੂਗੋਲ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ।

3. ਆਧੁਨਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ: ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। 1857 ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤਾ, ਬੰਬਈ ਅਤੇ ਮਦਰਾਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

4. ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸੀਮਿਤ ਪ੍ਰਸਾਰ: ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੀਮਿਤ ਵਰਗ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹੇ।

5. ਰਵਾਇਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ: ਗੁਰੁਕੁਲ, ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ, ਮਦਰੱਸਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਘਟਣ ਲੱਗੀ।

6. ਨਵੀਂ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: ਪੱਛਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਮਾਨਤਾ, ਲੋਕਤੰਤਰ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ।

7. ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮੌਕੇ: ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀਆਂ ਮਿਲਣ ਲੱਗੀਆਂ।

3. ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (Post-Colonial Education)

1947 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ।

ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ, ਲੋਕਤੰਤਰ, ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ।

4. ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤਬਦੀਲੀਆਂ

1. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ: ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਧਾਰਾ 21-A ਅਧੀਨ 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

2. ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ: ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕਈ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਏ ਗਏ:

- ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1948–49)
- ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1952–53)
- ਕੋਠਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ (1964–66)

3. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀਆਂ: 1968, 1986 ਅਤੇ 2020 ਦੀਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

4. ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ: ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਕਾਲਰਸ਼ਿਪ, ਮੁਫ਼ਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

5. ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ: ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਕਬੀਲਿਆਂ, ਪੱਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵਧਾਏ ਗਏ।

6. ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ: IIT, IIM, ਪੌਲੀਟੈਕਨਿਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤਕਨੀਕੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।

7. ਵੋਕੇਸ਼ਨਲ ਸਿੱਖਿਆ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਹੁਨਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

5. ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਿੱਖਿਆ	ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ
ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ	ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ	ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ
ਸੀਮਿਤ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ	ਸਭ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ
ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ	ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ
ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ	ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਸਨਮਾਨ

6. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (Education in India in the 21st Century)

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਗਿਆਨ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਯੁੱਗ ਹੈ। ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ, ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੋਚ, ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ।

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰੁਝਾਨ

1. ਡਿਜੀਟਲ ਸਿੱਖਿਆ: ਸਮਾਰਟ ਕਲਾਸਰੂਮ, ਕੰਪਿਊਟਰ, ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਅਤੇ ਡਿਜੀਟਲ ਬੋਰਡ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2. ਆਨਲਾਈਨ ਸਿੱਖਿਆ: ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਘਰ ਬੈਠੇ ਮੋਬਾਈਲ ਅਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। SWAYAM ਅਤੇ DIKSHA ਵਰਗੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਇਸ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ।

3. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 2020: ਇਸ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ 5+3+3+4 ਸਿੱਖਿਆ ਢਾਂਚਾ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਾਖਰਤਾ, ਸੰਖਿਆਤਮਕ ਯੋਗਤਾ, ਹੁਨਰ-ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਵਿਸ਼ਾ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

4. ਹੁਨਰ-ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਿਧਾਂਤਕ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵਿਹਾਰਕ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਯੋਗਤਾ ਵੀ ਸਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

5. ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ: ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

6. ਬਾਲ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ: ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ, ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

7. ਮੁੱਲ-ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਸਹਿਯੋਗ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਪ੍ਰੇਮ ਵਰਗੇ ਗੁਣ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

8. ਖੋਜ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਅਤੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

1. ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ।
2. ਗਰੀਬੀ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ।
3. ਡਿਜੀਟਲ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ।
4. ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਕਮੀ।
5. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਲੋੜ।
6. ਰਟਨ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਦਬਾਅ।
7. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾ।
8. ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ।

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸੁਝਾਅ

- ਹਰ ਬੱਚੇ ਤੱਕ ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਪਹੁੰਚਾਈ ਜਾਵੇ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।
- ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿਜੀਟਲ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਧਾਈਆਂ ਜਾਣ।
- ਵਿਹਾਰਕ ਅਤੇ ਹੁਨਰ-ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

- ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ।

(B) ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚੇ (Millennium Development Goals – MDGs), ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ

1. ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of MDGs)

ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚੇ (Millennium Development Goals – MDGs) ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ (United Nations) ਵੱਲੋਂ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚੋਂ ਗਰੀਬੀ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ, ਬਿਮਾਰੀਆਂ, ਭੁੱਖਮਰੀ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਅੱਠ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਟੀਚੇ ਸਨ।

ਸਤੰਬਰ 2000 ਵਿੱਚ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ Millennium Declaration ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਲ 2015 ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

UNESCO ਨੇ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ, ਸਾਖਰਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

2. MDGs ਦੇ ਅੱਠ ਮੁੱਖ ਟੀਚੇ

1. ਅਤਿ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਭੁੱਖਮਰੀ ਦਾ ਖਾਤਮਾ

ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਘਟਾਉਣਾ ਅਤੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਭੋਜਨ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣਾ।

2. ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ।

3. ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ

ਲੜਕਿਆਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।

4. ਬਾਲ ਮੌਤ ਦਰ ਵਿੱਚ ਕਮੀ

ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਬਾਲ ਮੌਤ ਦਰ ਘਟਾਉਣਾ।

5. ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

6. HIV/AIDS, ਮਲੇਰੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ

ਛੂਤ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।

7. ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ

ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਵਾਤਾਵਰਣ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣਾ।

8. ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰੀ ਸਾਂਝੇਦਾਰੀ

ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਹਿਯੋਗ, ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।

3. MDGs ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮੁੱਖ ਟੀਚੇ

MDGs ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਟੀਚੇ ਸਨ:

(i) ਟੀਚਾ ਨੰਬਰ 2 – ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਇਸ ਟੀਚੇ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਲ 2015 ਤੱਕ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਹਰ ਬੱਚਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਲੜਕਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਲੜਕੀ, ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕੇ।

ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼:

1. ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਦਿਵਾਉਣਾ।
2. ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ।
3. ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਾਉਣਾ।
4. ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।
5. ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
6. ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ, ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ ਅਤੇ ਮਿਡ-ਡੇ ਮੀਲ ਯੋਜਨਾ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

(ii) ਟੀਚਾ ਨੰਬਰ 3 – ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ

ਇਸ ਟੀਚੇ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਲੜਕਿਆਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼:

1. ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।
2. ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਵਧਾਉਣਾ।
3. ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਵਧਾਉਣਾ।
4. ਬਾਲ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਭੇਦਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ।
5. ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਬਣਾਉਣਾ।
6. ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਵਧਾਉਣਾ।

ਉਦਾਹਰਨ: ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ, ਮੁਫ਼ਤ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਸਾਈਕਲ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬਾਲਿਕਾ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਸ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਹਨ।

4. UNESCO ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ (Role of UNESCO in Education)

UNESCO ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization ਹੈ। ਇਹ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੰਸਥਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ, ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ MDGs ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਾਲ 2000 ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। UNESCO ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ।

UNESCO ਦੇ ਮੁੱਖ ਕੰਮ:

1. ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ (Education for All) ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
2. ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਵਧਾਉਣਾ।
3. ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
4. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
5. ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।
6. ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨਾ।
7. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਹਿਯੋਗ ਵਧਾਉਣਾ।

5. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ MDGs ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਯਤਨ

ਭਾਰਤ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ।

1. ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ (2001): ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਅਭਿਆਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

2. ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ (RTE Act 2009): 6 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

3. ਮਿਡ-ਡੇ ਮੀਲ ਯੋਜਨਾ: ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਭੋਜਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਵੇ।

4. ਕਸਤੂਰਬਾ ਗਾਂਧੀ ਬਾਲਿਕਾ ਵਿਦਿਆਲਿਆ: ਪਛੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

5. ਬੇਟੀ ਬਚਾਓ, ਬੇਟੀ ਪੜ੍ਹਾਓ: ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਇਹ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

6. ਸਾਖਰ ਭਾਰਤ ਮਿਸ਼ਨ: ਬਾਲਗਾਂ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਖਰਤਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ।

6. MDGs ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Achievements of MDGs)

1. ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲੇ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ।
2. ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ।
3. ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ।
4. ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
5. ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ।

ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਦਾਖਲਾ ਦਰ 2000 ਵਿੱਚ 83% ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 2015 ਵਿੱਚ 91% ਹੋ ਗਈ। ਪਰ 2015 ਵਿੱਚ ਵੀ 57 ਮਿਲੀਅਨ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਨ।

United Nations+1

7. MDGs ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ (Limitations of MDGs)

1. ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਟੀਚੇ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ।
2. ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਜਾਰੀ ਰਹੀ।

3. ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਉੱਤੇ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਰਿਹਾ।
4. ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਰਹੀ।
5. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਰਹੀਆਂ।
6. ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਲੜਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

8. MDGs ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚੇ (Sustainable Development Goals – SDGs)

2015 ਵਿੱਚ MDGs ਦੀ ਮਿਆਦ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ 2030 ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ 17 ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਟੀਚੇ (SDGs) ਅਪਣਾਏ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚੌਥਾ ਟੀਚਾ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ।

SDG-4: Quality Education (ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਸਿੱਖਿਆ)

ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ 2030 ਤੱਕ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ, ਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।

Department of Economic and Social Affairs+1

ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼:

- ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ।
- ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਦੇਣਾ।
- ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।
- ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ।
- ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
- ਜੀਵਨ ਭਰ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।

9. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ MDGs ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ (Importance of MDGs in Education)

1. ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਮਿਲਿਆ।
2. ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

3. ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।
4. ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੀ।
5. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
6. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗ ਵਧਿਆ।
7. ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ SDGs ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਲਈ ਆਧਾਰ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ।

ਸਿੱਟਾ (Conclusion)

ਸਿੱਖਿਆ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ, ਪਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ। 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਡਿਜੀਟਲ ਸਿੱਖਿਆ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਹੁਨਰ-ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵਧਿਆ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ MDGs ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ SDG-4 ਦਾ ਉਦੇਸ਼ 2030 ਤੱਕ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਥ:

ਵਿਸ਼ਾ	ਸਾਲ
ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ	1947
Millennium Declaration	2000
Millennium Development Goals	2000–2015
ਸਰਵ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ	2001
RTE Act	2009
Sustainable Development Goals	2015–2030
ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ	2020

(c) ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਧਿਮਕ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ

(The Status and Challenges of Existing Structure of Secondary School Education)

1. ਭੂਮਿਕਾ (Introduction)

ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੜਾਅ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਪੁਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ 9ਵੀਂ ਅਤੇ 10ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ 11ਵੀਂ ਅਤੇ 12ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਉੱਚ ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੌਰਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

2. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਬਣਤਰ

ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ 2020 ਅਨੁਸਾਰ 5+3+3+4 ਦੀ ਬਣਤਰ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

5+3+3+4 ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

1. ਬੁਨਿਆਦੀ ਪੜਾਅ (5 ਸਾਲ)

3 ਸਾਲ ਪ੍ਰੀ-ਸਕੂਲ + ਜਮਾਤ 1 ਅਤੇ 2

2. ਤਿਆਰੀ ਪੜਾਅ (3 ਸਾਲ)

ਜਮਾਤ 3 ਤੋਂ 5

3. ਮੱਧ ਪੜਾਅ (3 ਸਾਲ)

ਜਮਾਤ 6 ਤੋਂ 8

4. ਮਾਧਿਮਕ ਪੜਾਅ (4 ਸਾਲ)

ਜਮਾਤ 9 ਤੋਂ 12

ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ

ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

1. ਪਾਠਕ੍ਰਮ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਵਿਗਿਆਨ, ਗਣਿਤ, ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
2. ਵਿਸ਼ਾ ਚੋਣ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ੇ ਚੁਣਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।
3. ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਲਿਖਤੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ, ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
4. ਵੋਕੇਸ਼ਨਲ ਸਿੱਖਿਆ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
5. ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ: ਕੰਪਿਊਟਰ, ਡਿਜੀਟਲ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
6. ਸਹਿ-ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ: ਖੇਡਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ, ਯੋਗਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3. ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ (Status)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ।

1. ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ: ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧੀ ਹੈ।

2. ਦਾਖਲਾ ਦਰ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ: ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

3. ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ: ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਨਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵਧੇ ਹਨ।

4. ਡਿਜੀਟਲ ਸਿੱਖਿਆ: ਸਮਾਰਟ ਕਲਾਸਰੂਮ, ਕੰਪਿਊਟਰ, ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਅਤੇ ਆਨਲਾਈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ।

5. ਸਰਕਾਰੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ: ਸਮਗ੍ਰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਭਿਆਨ, PM SHRI ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

6. ਅਧਿਆਪਕ ਸਿਖਲਾਈ: ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

4. ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਚੁਣੌਤੀਆਂ (Challenges)

1. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾ: ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

2. ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ: ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚਕਾਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

3. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਘਾਟ: ਕਈ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਮਾਹਿਰ ਅਧਿਆਪਕ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹਨ।

4. ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ: ਕਈ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਵਿਗਿਆਨ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ, ਕੰਪਿਊਟਰ, ਖੇਡ ਮੈਦਾਨ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ।

5. ਰੱਟਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ: ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਅਤੇ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

6. ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਦਬਾਅ: ਬੋਰਡ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਾਰਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਉੱਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਅ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

7. ਡਿਜੀਟਲ ਵੰਡ: ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕੋਲ ਕੰਪਿਊਟਰ, ਮੋਬਾਈਲ ਜਾਂ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

8. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਘਾਟ: ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿਖਲਾਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

9. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ: ਦਿਵਿਆਂਗ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਰੈਂਪ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ।

10. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ: ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹਨ।

5. ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਸੁਝਾਅ

1. ਹਰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

2. ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣ।
3. ਰੱਟਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਗਤੀਵਿਧੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
4. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।
5. ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।
6. ਖੇਡਾਂ, ਯੋਗਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
7. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਕਰੀਅਰ ਕਾਊਂਸਲਿੰਗ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
8. ਡਿਜੀਟਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹਰ ਸਕੂਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਈਆਂ ਜਾਣ।

6. ਸਿੱਟਾ (Conclusion)

ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਤਰੱਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਗੁਣਵੱਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(d) ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ LPG ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

(Impact of LPG Policies on Indian Education)

1. ਭੂਮਿਕਾ (Introduction)

LPG ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ Liberalization, Privatization and Globalization ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਉਦਾਰੀਕਰਨ, ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਲ 1991 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿਹਤ, ਉਦਯੋਗ, ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪਿਆ।

2. LPG ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਅਰਥ

Globalisation Revision Notes — ICSE 9 | Super Tutor

1. ਉਦਾਰੀਕਰਨ (Liberalization)

ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਬਣਾਉਣਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵੇਂ ਮੌਕੇ ਮਿਲੇ।

Ryan International School, Jaipur reviews and details - JustJaipur.in

2. ਨਿੱਜੀਕਰਨ (Privatization)

ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਵਧਾਉਣਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ।

2030 Education Landscape: AI and Globalization's Impact on C

3. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ (Globalization)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵਧੇ।

3. ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ LPG ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ

1. ਨਿੱਜੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

LPG ਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਹੋਰ ਮੌਕੇ ਮਿਲੇ।

2. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ

ਕੰਪਿਊਟਰ, ਇੰਟਰਨੈੱਟ, ਸਮਾਰਟ ਕਲਾਸਾਂ ਅਤੇ ਆਨਲਾਈਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਧੀ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਏ।

3. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵਧੇ।

4. ਨਵੇਂ ਕੋਰਸਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ

ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਾਇੰਸ, ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ, ਬਿਜ਼ਨਸ ਐਡਮਿਨਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ, ਹੋਟਲ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ, ਬਾਇਓਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰੁਜ਼ਗਾਰਮੁਖੀ ਕੋਰਸਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।

5. ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।

6. ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਕਾਰਨ IT, ਬੈਂਕਿੰਗ, ਵਪਾਰ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਧੀ।

7. ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ

ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਵਧਿਆ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸੁਧਾਰਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ।

8. ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ

ਰਵਾਇਤੀ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਰਟ ਬੋਰਡ, ਆਨਲਾਈਨ ਲੈਕਚਰ, ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਰਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ।

4. LPG ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ

1. ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਪਾਰੀਕਰਨ

ਕਈ ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਖਰਚ ਵਧਿਆ।

2. ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ

ਅਮੀਰ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਮਹਿੰਗੇ ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।

3. ਸਰਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਘਟਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਅਜੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਰਗ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

4. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਧਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਹੱਤਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

5. ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

6. ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅੰਤਰ

ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

7. ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਕੁਝ ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ, ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਕੰਮ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

8. ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਦਬਾਅ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਦਬਾਅ ਵਧ ਸਕਦਾ ਹੈ।

5. LPG ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ

ਖੇਤਰ	ਪ੍ਰਭਾਵ
ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ	ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ
ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ	ਨਵੇਂ ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ
ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ	ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਤੇ ਡਿਜੀਟਲ ਸਿੱਖਿਆ
ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ	ਰੁਜ਼ਗਾਰਮੁਖੀ ਕੋਰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ
ਅਧਿਆਪਕ ਸਿੱਖਿਆ ਆਧੁਨਿਕ ਅਧਿਆਪਨ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

6. LPG ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਝਾਅ

1. ਸਰਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।
2. ਨਿੱਜੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਫੀਸਾਂ ਅਤੇ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਉੱਤੇ ਉਚਿਤ ਨਿਯਮ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।
3. ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।
4. ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿਜੀਟਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਧਾਈਆਂ ਜਾਣ।
5. ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
6. ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਅਤੇ ਹੁਨਰ-ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ।
7. ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ।
8. ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾਪੂਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ।

7. ਸਿੱਟਾ (Conclusion)

LPG ਨੀਤੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਪਾਰੀਕਰਨ, ਮਹਿੰਗੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਪਣਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੁਕਤੇ

- ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ: 9ਵੀਂ ਤੋਂ 12ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਦਾ ਪੜਾਅ (NEP 2020 ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਨੁਸਾਰ)।
- ਮਾਧਿਮਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮੁੱਖ ਚੁਣੌਤੀ: ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ।
- LPG ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 1991 ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰ।
- L: Liberalization – ਉਦਾਰੀਕਰਨ।
- P: Privatization – ਨਿੱਜੀਕਰਨ।
- G: Globalization – ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ।
- LPG ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਤਕਨੀਕੀ ਅਤੇ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
- LPG ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ।